

О.Ю. Мірошніченко, канд. екон. наук, асист.

ВПЛИВ ДОХОДІВ НА РІВЕНЬ ТА СТРУКТУРУ СПОЖИВАННЯ ДОМОГОСПОДАРСТВ

Розглянуто теоретичні та практичні аспекти статистичного оцінювання впливу доходів на рівень й структуру споживання домогосподарств.

Theoretical and practical aspects of statistical evaluation of income influence on size and structure households' expenditure are considered.

Ключові слова: доходи, споживання, домогосподарства, структура сукупних витрат, продукти харчування.

Keywords: income, consume, households, structure of total expenditure, foodstuffs.

Рівень та структура споживання є важливими індикаторами економічного і соціального стану домогосподарств, тому їх дослідження має велике значення при розробці та реалізації державних програм, спрямованих на усунення диспропорцій у життєвому рівні різних соціально-економічних груп населення. На формування та ступінь задоволення споживчих потреб домогосподарств впливають різноманітні фактори, це і їх чисельний склад, наявність дітей, стать, вік, соціальний статус тощо, але, безумовно, найсуттєвіший вплив із них мають рівень, джерела та регулярність надходжень загальних доходів домогосподарств.

Дослідженням залежності між споживанням домогосподарств та їхніми доходами займалися такі відомі іноземні вчені-економісти, як Е. Енгель, А. Швабе, В. Арнольд, Дж. Хікс, Дж. М. Кейнс, П. Самуельсон та ін. Серед сучасних вітчизняних вчених, які працюють над питаннями створення необхідної інформаційної бази, вибору і використання відповідних статистичних методів для аналізу та оцінки рівня й структури споживання домогосподарств слід назвати А. Єрину, І. Калачову, Е. Лібанову, О. Осауленка, В. Саріогла та ін.

Поштовхом для вивчення залежності споживання від доходу домогосподарств слугували бюджетні обстеження, які вперше було проведено в Англії наприкінці XVIII ст. з метою дослідження наслідків голоду після неврожаю 1794 – 1795 рр. [8]. З тієї ж причини бюджетні обстеження почали проводитися і в інших країнах Західної Європи, однак вони мали не систематичний характер. А вже в середині XIX ст. бюджетні обстеження сформувалися в особливий вид обстежень, були розроблені методологічні принципи їх проведення. При цьому важливу роль відіграли закони масового споживання, у тому числі, закони Е. Енгеля та А. Швабе.

Незважаючи на стрімкий розвиток бюджетної статистики, питанням вивчення впливу доходів на рівень та структуру споживання домогосподарств не приділялося належної уваги. Першим, хто виявив залежність між зміною доходів домогосподарств та структурою їх споживання, був німецький статистик Е. Енгель. Узагальнюючі статистичні дані бюджетних обстежень Західної Європи та США і працюючі над

розробкою матеріалів бюджетних обстежень в Саксонії у 1854 р., Е. Енгель звернув увагу на поступове зменшення питомої ваги витрат на харчування в бюджеті домогосподарств із збільшенням його абсолютної величини. Е. Енгель стверджував: "Обстеження різноманітних бюджетів засвідчило не тільки те, що чим менше доход, тим більша його частина витрачається на харчування, але також те, що харчування, крім того, погіршується; воно показало далі, що чим менше доход, тим більша його частина спрямовується на фізичне утримання і менша залишається для духовного розвитку" [9, с. 39].

Пізніше виявлена закономірність отримала назву закону Енгеля. Згідно з законом Енгеля чим нижчий доход, тим більша частина витрачається його на харчування, і отже знижуються витрати на задоволення інших потреб. В міру зростання доходів домогосподарств загальне споживання благ збільшується, але у різних пропорціях та структурних співвідношеннях. Зі зростанням доходів домогосподарств абсолютні витрати на харчування зростають, але їх питома вага в загальній структурі витрат знижується, витрати на житлово-комунальні послуги зазнаються незначних змін, а от частка витрат на задоволення культурних та інших нематеріальних потреб суттєво зростає. Отже, показник питомої ваги витрат на продукти харчування в сукупних витратах свідчить про матеріальне становище домогосподарств і є одним із найважливіших показників життєвого рівня, який на сьогодні використовується в міжнародній статистиці (домогосподарство вважається бідним, якщо його витрати на продукти харчування перевищують 50% в структурі сукупних витрат).

Через певний час інший німецький статистик А. Швабе, використовуючи закономірності, наведені в законі Енгеля, зробив висновок про залежність витрат домогосподарств на житлово-комунальні послуги від величини їх доходів. З тих пір зазначені два закони відомі як закони Е. Енгеля і А. Швабе.

Російські вчені також займалися дослідженням впливу доходів на рівень та структуру споживання домогосподарств. Так, В. Арнольд, проводячи бюджетні обстеження сімей Вороніжської губернії на початку ХХ ст., виявив тенденції щодо збільшення споживання окремих благ із зростанням матеріальної забезпеченості сімей, що знайшло своє вираження в алгебраїчній формі:

$$R = a + bB$$

де R – витрати на благо, що споживається; B – загальний грошовий бюджет домогосподарства; a і b – константи, які відрізняються по групам домогосподарств із різним рівнем доходів [1, с. 36].

Графічний апарат для відображення залежності рівня споживання домогосподарств від величини їх доходів ввів в економічну науку Дж. Хікс у 20-ті роки ХХ ст. (лінії доход-споживання), потім він дістав розвитку в роботі П. Самуельсона, який у 1945 р. графічно представив функцію споживання, її формальний вигляд було наведено в роботі Дж. Кейнса "Загальна теорія зайнятості, проценту і грошей" у 1936 р.

Інформаційною базою для дослідження впливу доходів на рівень та структуру споживання домогосподарств України є матеріали вибіркового обстеження умов життя

домогосподарств. Даний вид обстежень проводиться в Україні на постійній основі, починаючи з 1999 р.

Аналіз даних вітчизняної статистики щодо структури витрат домогосподарств України в залежності від рівня доходів підтверджує положення закону Е. Енгеля: зі зростанням середньодушових загальних доходів питома вага витрат домогосподарств на продовольчі товари зменшується, тоді як частка витрат на непродовольчі товари та послуги зростає (табл. 1).

Таблиця 1. Структура сукупних витрат домогосподарств України із різними середньодушовими загальними доходами у 2009 р.*

(в середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство)

Середньодушові загальні доходи у місяць, грн.	Частка сукупних витрат на, %			
	продовольчі товари	непродовольчі товари	послуги	неспоживчі сукупні витрати
До 300,0	68,7	17,5	11,1	2,7
300,1 – 480,0	69,9	16,6	9,5	4,0
480,1 – 660,0	64,4	19,3	10,7	5,6
660,1 – 840,0	60,4	19,7	12,2	7,7
840,1 – 1020,0	58,3	20,7	12,7	8,3
1020,1 – 1200,0	56,3	20,3	14,1	9,3
1200,1 – 1380,0	52,6	20,9	14,2	12,3
1380,1 – 1560,0	50,8	20,2	15,7	13,3
1560,1 – 1740,0	48,8	21,4	16,0	13,8
1740,1 – 1920,0	48,5	20,9	16,9	13,7
Понад 1920,0	38,2	18,3	19,6	23,9

*Складено автором за матеріалами [4].

Так, питома вага витрат домогосподарств на продовольчі товари у групі із найнижчими доходами у 1,8 рази перевищує аналогічний показник у групі домогосподарств з найвищими доходами, тоді як частка витрат на непродовольчі товари та послуги є нижчою у 1,3 рази, на неспоживчі сукупні витрати – майже у 9 разів, порівняно з групою домогосподарств, які отримують доходи понад 1920,0 грн. у місяць.

Розрахований коефіцієнт подібності структур також показав наявність структурних розбіжностей у споживанні двох груп домогосподарств, з найменшими та найбільшими доходами:

$$h = 1 - \frac{1}{2} \sum_{i=1}^n |d_i - d_j| = 1 - \frac{|0,382 - 0,687| + |0,183 - 0,175| + |0,196 - 0,111| + |0,239 - 0,027|}{2} = 0,695$$

де d_i і d_j – показники порівнюваних структур.

Коефіцієнт подібності структур становить 0,695. Отже, структура порівнюваних груп домогосподарств відрізняється на 30,5 п.п., що ще раз доводить закономірність, визначену Е. Енгелем.

Аналіз динаміки структури сукупних витрат домогосподарств України у 1999 – 2009 рр. засвідчив позитивні тенденції: зменшується питома вага витрат на харчування

і зростає частка витрат на непродовольчі товари та послуги у структурі сукупних витрат домогосподарств (рис. 1). Однак питома вага витрат на продукти харчування залишається все ще досить високою (50%), тоді як за світовими стандартами оптимальними вважаються витрати на продукти харчування у розмірі 30%, на непродовольчі товари – 47%, на послуги – 23% від сукупних витрат домогосподарств [3]. У 2009 р. домогосподарства України витрачали лише 34,6% своїх сукупних витрат на непродовольчі товари та послуги [7].

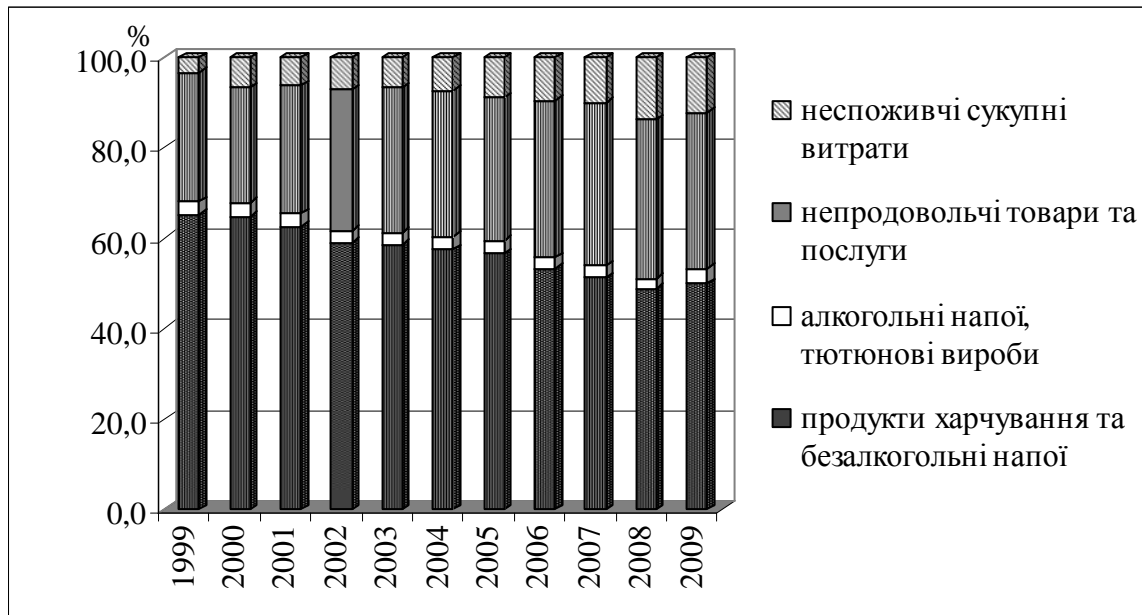

Рис. 1. Динаміка структури сукупних витрат домогосподарств України у 1999 – 2009 рр.

Незважаючи на те, що частка витрат на продукти харчування є високою, рівень споживання більшості продуктів харчування є недостатнім. Так, найбільше відставання фактичного споживання від раціональних норм у 2009 р. спостерігалось по плодах, ягодах та винограду – на 52%, молоку і молокопродуктах – на 38%, м'ясу і м'ясопродуктах – на 28%, овочах та баштанних – 25%. Натомість споживання продуктів, які містять вуглеводи (олія, хлібні продукти), перевищувало раціональні норми, що є свідченням незбалансованості харчування домогосподарств, які намагаються забезпечити власні енергетичні потреби за рахунок більш економічно доступних продуктів (табл. 2).

Для оцінки залежності споживання продуктів харчування домогосподарствами від рівня їх доходів було розраховано Індекс задоволеності потреб у продуктах харчування ($I_{зпх}$) на основі розподілу загальних доходів за квінтільними групами домогосподарств:

$$I_{зпх} = \frac{\sum_{i=1}^n I_i}{n}$$

де I_i – індекс задоволеності потреб в i -й групі продуктів харчування; n – число груп продуктів харчування.

Таблиця 2. Споживання продуктів харчування в домогосподарствах України у 1999 – 2009 рр.*

(в середньому за місяць у розрахунку на одну особу, кг)

Продукти харчування	Раціональна норма	1999	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2009 р. до раціональної норми
М'ясо і м'ясопродукти	6,7	3,7	3,3	3,9	4,0	4,4	4,7	5,1	5,1	4,8	0,72
Молоко і молочні продукти	31,7	18,7	18,8	19,1	20,2	21,7	22,3	22,1	22,6	19,8	0,62
Яйця, шт.	24,2	19,0	17,0	17,0	18,0	21,0	19,0	20,0	20,0	20,0	0,83
Риба і рибопродукти	1,7	1,3	1,4	1,4	1,6	1,8	1,9	1,9	2,1	1,8	1,06
Цукор	3,2	2,7	3,1	3,2	3,6	3,6	3,2	3,2	3,4	3,2	1,00
Олія	1,1	1,5	2,0	2,0	1,9	1,9	1,7	1,7	1,8	1,9	1,73
Картопля	10,3	10,2	10,3	9,9	10,1	9,6	8,7	8,3	8,4	8,0	0,78
Овочі та баштанні	13,4	10,0	9,5	9,0	8,7	9,1	9,4	8,7	9,3	10,1	0,75
Плоди, ягоди та виноград	7,5	2,0	2,4	2,5	2,7	3,1	3,0	3,6	3,7	3,6	0,48
Хлібні продукти	8,4	9,1	10,7	10,3	10,4	10,3	9,8	9,6	9,6	9,3	1,11

*Складено та розраховано автором за матеріалами [4 – 6].

Індекс задоволеності потреб в i -й групі продуктів харчування (I_i) розраховується співвідношенням фактичного споживання продуктів харчування відповідної групи до раціональної норми, причому фактичне споживання приймається в обсязі, який не перевищує раціональних норм, тобто максимальне значення індексу буде дорівнювати 1.

Розраховані значення Індексу задоволеності потреб у продуктах харчування для квінтільних груп домогосподарств представлено в табл. 3.

Таблиця 3. Індекс задоволеності потреб у продуктах харчування домогосподарств України у 2004 – 2008 рр.*

Домогосподарства	2004	2005	2006	2007	2008
Усі домогосподарства	0,79	0,82	0,81	0,82	0,83
у т.ч. за квінтільними (20%) групами:					
– перша	0,59	0,61	0,61	0,70	0,77
– друга	0,73	0,75	0,74	0,80	0,81
– третя	0,80	0,83	0,83	0,83	0,84
– четверта	0,87	0,90	0,88	0,86	0,87
– п'ята	0,97	0,98	0,97	0,91	0,92

*Розраховано автором за матеріалами [5, 6].

Отже, значення індексу задоволеності потреб у продуктах харчування у 2004 – 2008 рр. показують чітку залежність між загальними доходами домогосподарств та рівнем споживання ними продуктів харчування: із зростанням доходів збільшується рівень задоволеності потреб у продуктах харчування. Так, якщо потреби домогосподарств у продуктах харчування у першій групі, з найменшими доходами, у 2008 р. були задоволені на 77%, то в групі домогосподарств з найвищими доходами – на 92%.

Вплив доходів на структуру споживання домогосподарств України можна оцінити за допомогою коефіцієнта еластичності γ :

$$\gamma = \frac{T_y}{T_x}$$

де T_y та T_x – відповідно темпи приросту результативного та факторного показників.

При цьому, у якості факторного показника взято величину загальних доходів домогосподарств, а у якості результативного показника – питому вагу витрат по окремим групам товарів та послуг. Для більшої достовірності результатів оцінки використано середньорічні темпи приросту зазначених вище показників, розраховані за даними 1999 – 2009 рр.

Результати розрахунків показали, що із зростанням загальних доходів домогосподарств на 1% питома вага витрат на продукти харчування та безалкогольні напої зменшуватиметься в середньому на 0,11%; непродовольчі товари та послуги збільшуватиметься на 0,10%, при чому у їх структурі найбільше зростатиме питома вага витрат на ресторани та готелі (на 0,59%), зв'язок (0,55%), предмети домашнього вжитку, побутову техніку та поточне утримання житла (0,42%). При зростанні загальних доходів на 1% найбільше збільшуватиметься питома вага витрат на неспоживчі сукупні витрати (0,56%), які включають допомогу родичам та іншим особам, купівлю акцій, сертифікатів, вклади до банків, аліменти, будівництво та капітальний ремонт житла тощо. На споживання алкогольних напоїв та тютюнових виробів зростання величини загальних доходів домогосподарств практично не вплине (табл. 4).

Таблиця 4. Загальні доходи та структура сукупних витрат домогосподарств України у 2004 – 2009 рр.* (в середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство)

Показники	2004	2005	2006	2007	2008	2009	\bar{T} , %	γ
1	2	3	4	5	6	7	8	9
Загальні доходи, грн.	876,3	1262,1	1544,4	1939,1	2723,0	2892,0	24,53	x
Структура сукупних витрат:	відсотки							
– продукти харчування та безалкогольні напої	57,5	56,6	53,2	51,4	48,9	50,0	-2,62	-0,11
– алкогольні напої, тютюнові вироби	2,8	2,9	2,6	2,6	2,2	3,2	0,99	0,04

Продовження табл. 4

1	2	3	4	5	6	7	8	9
– непродовольчі товари та послуги	32,3	31,6	34,7	36,0	35,1	34,6	1,96	0,10
Неспоживчі сукупні витрати	7,4	8,9	9,5	10,0	13,8	12,2	13,63	0,56

*Складено та розраховано автором за матеріалами [4 – 6].

Підводячи підсумок, слід зазначити, що проведена оцінка впливу доходів на рівень та структуру споживання домогосподарств України на базі вибіркового обстеження умов їх життя з використанням спеціальних статистичних методів доводять актуальність положень німецького економіста та статистика Е. Енгеля, висунутих ним ще у 50-х рр. XIX ст.

Література:

1. Арнольд В. Законы соотношения главнейших элементов хозяйственных бюджетов // Народное хозяйство, 1903. Кн. 1.
2. Єріна А.М., Мазуренко О.К., Пальян З.О. Економічна статистика: Практикум. – К.: ТОВ «УВПК «ЕксОб», 2002. – 232 с.
3. Социальная статистика: Учебник/Под. ред. чл.-кор. РАН И.И. Елесеевой. М.: Финансы и статистика, 1997. – 416 с.
4. Соціально-економічне становище домогосподарств України у 2009 році (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств). – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>
5. Статистичний щорічних України за 2008 рік // За ред. Осауленка О.Г. – К.: CD-видавництво "ІНФОДИСК" (програмна оболонка), 2009.
6. Статистичний щорічних України за 2005 рік // За ред. Осауленка О.Г. – К.: CD-видавництво "ІНФОДИСК" (програмна оболонка), 2006.
7. Структура сукупних витрат домогосподарств у 1999 – 2009 рр. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>
8. Сычева В.С. Исторический очерк бюджетных исследований в Западной Европе и США // Социологические исследования. – № 4. – 1998. – С. 48-56.
9. Engel E. Das Rechnungsbuch der Hausfrau und seine Bedeutung im Wirtschaftleben der Nation. Berlin, 1881.